

Türk Dili Kurultayı

VI. ULUSLARARASI TÜRK DİLİ KURULTAYI

20-25 Ekim 2008

Adilhan Adilođlu

**Karaçay-Malkar Türkçesinde
Eşit İkiz Ünlüler Vasıtasıyla Meydana Gelen İkincil Ünlüler**

VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı

**21 Ekim 2008 Salı, Üçüncü Oturum, 14.50-15.10
Bilkent Otel ve Konferans Merkezi: Gediz Salonu, Ankara**

KARAÇAY-MALKAR TÜRKÇESİNDE EŞİT İKİZ ÜNLÜLER VASITASIYLA MEYDANA GELEN İKİNCİL UZUN ÜNLÜLER

Adilhan ADILOĞLU

Özet

Günümüz Karaçay-Malkar Türkçesinde imlâda gösterilmemekle birlikte konuşma dilinde eşit ikiz ünlüler vasıtasıyla meydana gelen ikincil uzun ünlüler mevcuttur. Bunların bir kısmı tarihî ses değişimleriyle, bir kısmı da bugünkü konuşma dilinde kelimelerin yapımı ve çekimi sırasında telaffuzda meydana gelen ünsüz erimesi, ünsüz düşmesi, ünlü birleşmesi ve hece kaynaşması gibi muhtelif ses olayları neticesinde teşekkül etmektedir. Ancak, Karaçay-Malkar Türkçesindeki bu ikincil uzunluklar sürekli, kurallı ve standart değildir. Söz konusu bu ikincil uzunlukların bir kısmının aynı zaman dilimi içerisinde kimi zaman normal uzun ünlüye, kimi zaman da kısa ünlüye dönüştüğü ve hatta eriyip tamamen yok olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler

Karaçay-Malkar Türkçesi, Eşit İkiz Ünlüler, İkincil Uzun Ünlüler

FORMATION OF THE SECONDARY LONG VOWELS THROUGH THE EQUAL TWIN VOWELS (DIPHTONGS) IN KARACHAY-MALKAR TURKISH

Abstract

In modern Karachay-Malkar Turkish, there exists secondary long vowels originating through the equal twin vowels in colloquial language, through they are not indicated in spelling. Several of these vowels have been formed through the historical changes in voice, and the others through the voice acts like the consonant falling, the vowel combination and the syllable fusion, emerging in the course of word formations and combinations in modern colloquial language. However, they are not continual, regular and have no standard. Some of the mentioned secondary vowels are observed that sometimes they are turned into normal long vowels or into short vowels or even disappeared.

Key Words

Karachay-Malkar Turkish, Equal twin vowels (Diphthongs), Secondary long vowels.

Çağdaş Türk lehçelerinde görülen ikincil uzun ünlüler, bilinen ilk örnekleri itibariyle, aslı olarak uzun olmadıkları hâlde, daha sonraki dönemlerde genellikle muhtelif ses olayları neticesinde uzamış olan ünlülerdir. İkincil uzun ünlüler, bir kelime içerisinde; kimi zaman iki ünlü sesin, kimi zaman bir ünlü ile bir ünsüz sesin, kimi zaman da bir ünlü ile iki ünsüz sesin veya bir ünsüz ile iki ünlü sesin boğumlanma sürelerinin birleşmesi sonucu meydana gelirler. İkincil uzun ünlüler aslı olmadıkları için geçici bir durumu ifade etmektedirler. Ses olayları neticesinde teşekkül eden eşit ikiz ünlüler ve ikincil uzun ünlüler, Türkçe'nin genel eğilimi olan uzun ünlülerin kısalması hadisesine bağlı olarak yazıyla dondurulup sabitlenmediği takdirde zaman içerisinde kısalıp normal süreli ünlüler hâline gelirler. Yani ikincil uzun ünlüler genellikle sürekli, kalıcı ve standart değildirler (Buran, 2006:3-4).

Günümüz Karaçay-Malkar Türkçesinde imlâda gösterilmemekle birlikte konuşma dilinde eşit ikiz ünlüler vasıtasıyla meydana gelen ikincil uzun ünlüler mevcuttur. Bunların bir kısmı tarihî ses değişimleriyle, bir kısmı da bugünkü konuşma dilinde isim ve fiillerin çekimi sırasında telâffuzda meydana gelen ünsüz erimesi, ünsüz düşmesi, ünlü birleşmesi ve hece kaynaşması gibi muhtelif ses olayları neticesinde teşekkül etmektedir.

Karaçay-Malkar Türkçesindeki ikincil uzun ünlülerin büyük bir kısmı tarihî ses değişimleriyle ilişkili olup Eski Türkçe kelimelerin iç ve son seslerindeki / b /, / d /, / g /, / ğ / ve / ŋ / ünsüzlerinin sızıcılaşma ve akıcılaşması neticesinde Karaçay-Malkar Türkçesinde yarı ünlü / w / sesi ile / y / sesine dönüşmesi sonucu teşekkül etmektedir. Kelimenin iç ve son seslerinde meydana gelen sızıcılaşma ve akıcılaşma hadisesinden sonra ilk safhada diftong veya eşit ikiz ünlüler meydana gelmekte ve hemen sonrasında ikincil uzunluk teşekkül etmektedir. Son seste bulunan / w / ile / y / sesleri benzeşme yoluyla kendilerinden önce gelen ünlüye dönüşerek eşit ikiz ünlüleri oluştururken, iç sesteki / w / ile / y / sesleri kendilerinden önce veya sonra gelen ünlüyle birleşerek eriyip kaybolmaktadırlar. Karaçay-Malkar Türkçesindeki bu ikincil uzunluklar sürekli, kuralı ve standart değildir. Söz konusu bu ikincil uzunlukların bir kısmının aynı zaman dilimi içerisinde kimi zaman normal uzun ünlüye, kimi zaman da kısa ünlüye dönüştüğü ve hatta eriyip tamamen yok olduğu görülmektedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla günümüz Karaçay-Malkar Türkçesindeki mevcut ikincil uzun ünlüler: / a: /, / e: /, / i: /, / o: /, / u: / ve / ü: / sesleridir. Bunun dışında, bilhassa Kırgız Türkçesinde görülen / ı: / ve / ö: / şeklindeki ikincil uzun ünlüler (Başdaş, 2002:69-73) Karaçay-Malkar Türkçesinde tespit edilmemiştir.

Bu çalışmada, Karaçay-Malkar Türkçesindeki mevcut ikincil uzun ünlüler, teşekkül sebeplerine göre değil, konuşma dilinde geldikleri safhaya göre tasnif edilmiş ve daha sonra her bir tasnif içerisinde bu ikincil uzunlukların gelişme safhaları açıklanmaya çalışılmıştır. Örnek olarak verilen kelimelerin; ilk önce konuşma dilinde geldiği safha yani ikincil uzun ünlünün mevcut olduğu şekiller yer almaktadır. Daha sonra ikincil uzunlukların gelişme safhaları gösterilmiş, müteakiben bu kelimelerin Latin ve Kiril imlâsındaki şekilleri verilmiş ve son olarak gerekli yerlerde ilgili kelimelerin Eski Türkçedeki şekilleri eklenmiştir.

1. / a: / ~ / aa /

Karaçay-Malkar Türkçesinde ikincil uzun / a: / sesi, son seste / b / ~ / p / ünsüzleri bulunan tek heceli fiiller ile -ıb / -ıp zarf fiil ekinin çekime girmesi sonucu teşekkül etmektedir. Buna göre ilk safhada fiil kökünün sonundaki / b / ~ / p / ünsüzü eriyerek kaybolmakta ve alçalan diftong meydana gelmektedir. İkinci safhada ise -ıb / -ıp zarf fiil ekindeki / ı / ünlüsü gerileyici benzeşme yoluyla / a / ünlüsüne dönüşmektedir. Böylece eşit ikiz ünlüler vasıtasıyla ikincil uzunluk meydana gelmektedir. Karaçay-Malkar Türkçesindeki bu tür ikincil uzun / a: / sesi çok seyrekdir.

ca:b ~ caab < caıb < cabıb ~ джабыб (örtüp)

ça:b ~ çaab < çalıb < çabıb ~ чабыб (koşup)

ka:b ~ kaab < kaıb < kabıb ~ кябыб (ısıtıp)

ta:b ~ taab < taıb < tabıb ~ табыб (bulup)

2. / e: / ~ / ee /

Karaçay-Malkar Türkçesinde ikincil uzun / e: / sesi, ünlü karşılaşması sebebiyle ünlü ve ünsüz seslerin erimesi ile hece kaynaşması sonucu iki ayrı kelimenin birleşmesinden meydana gelmektedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Karaçay-Malkar Türkçesindeki ikincil uzun / e: / ünlüsü, son seste / e / ünlüsünün bulunduğu isim, fiil ve eklerin isim fiille yapılan çekimlerinde teşekkül etmektedir. Yani bu tür ikincil uzunluklar genellikle isim ve fiillerin birleşik fiil çekimlerinde görülmektedir. Eski Türkçede isimlerin ve fiillerin bildirilmesinde kullanılan “er-” (olmak) fiili sondaki / -r / ünsüzünün düşmesi sonucu günümüz Karaçay-Malkar Türkçesinde “e-” şeklinde mevcut olup resmî imlâda istisnasız olarak kendisinden önce gelen isim veya fiilden ayrı gösterilir. Konuşma dilinde ise isim fiiliyle çekime girmiş kelimelerin arasına bağlayıcı / y / ünsüzü girer. Bir sonraki safhada isim fiiliyle çekime girmiş olan fiil kipi şahıs ekleriyle birleşerek eriyip kaybolur ve böylece bir hece kaynaşması meydana gelir. Bu safhadan sonra isim veya fiille çekime girmiş olan isim fiil arasındaki bağlayıcı / y / ünsüzü isim fiille birleşerek eriyip kaybolur, böylece eşit ikiz ünlüler ve dolayısıyla ikincil uzunluk meydana gelir.

2.1. İsim Çekiminde

İsimlerin bildirilmesi sırasında teşekkül eden bu tür ikincil uzunluklar isim fiilin görülen geçmiş zaman çekiminde görülmektedir.

2.1.1. İsmın Yalın Hâli

öge:m ~ ögeem < ögeyem < ögeyedim < öge edim ~ өге эдим (üveydim).

öge: η ~ ögeeη < ögeyeη < ögeyedıη < öge edıη ~ өге эдинг (üveydin).

öge:d ~ ögeed < ögeyed < ögeyedi < öge edi ~ өге эди (üveydi).

öge:k ~ ögeek < ögeyek < ögeyedik < öge edik ~ өге эдик (üveydik).

öge:giz ~ ögeegiz < ögeyegiz < ögeyedigiz < öge edigiz ~ өге эдигиз (üveydiniz).

öge:lle ~ ögeelle < ögeyelle < ögeyedile < öge edile ~ өге эдиле (üveydiler).

2.1.2. İsmın Bulunma Hâli

üye:m ~ üyeem < üyeyem < üyeyedim < üye edim ~ юйде эдим (evdeydim).

üye:ıı ~ üyeeıı < üyeyeyıı < üyeyeyedıı < üye edıı ~ юйде эдинг (evdeydin).

üye:d ~ üyeed < üyeyed < üyeyedi < üye edi ~ юйде эди (evdeydi).

üye:k ~ üyeek < üyeyek < üyeyedik < üye edik ~ юйде эдик (evdeydik).

üye:giz ~ üyeegiz < üyeyegiz < üyeyedigiz < üye edigiz ~ юйде эдигиз (evdeydiniz).

üye:lle ~ üyeelle < üyeyelle < üyeyedile < üye edile ~ юйде эдиле (evdeydiler).

Bu çekimde görülen ikincil uzunluklar standart değildir. İkincil uzun / e: / ünlüsünün teşekkülünden önceki safhasında meydana gelen farklı bir gelişme neticesinde ikincil uzun / i: / ünlüsünün teşekkül ettiği de görülmektedir. Buna göre isim fiille çekime giren fiil kipinin şahıs ekleriyle birleşmesi sonucu meydana gelen hece kaynaşmasından sonraki safhada bağlayıcı / y / ünsüzünün erimeyip kendisinden önce ve sonra gelen / e / ünlülerini incelterek / i / ünlülerine dönüştürdüğü ve ancak bu safhadan sonra isim fiille birleşerek eriyip kaybolduğu görülmektedir. Bu tür ikincil uzunluk daha çok Malkar Türklerinin konuşma dilinde görülmektedir.

üydı:m ~ üydiim < üydiyim < üydeyim < üydeyem < ...

üydı:ıı ~ üydiıı < üydiyıı < üydeyıı < üydeyeyıı < ...

üydı:d ~ üydiid < üydiyid < üydeyid < üydeyed < ...

üydı:k ~ üydiim < üydiyik < üydeyik < üydeyek < ...

üydı:giz ~ üydiigiz < üydiygiz < üydeygiz < üydeyegiz < ...

üydı:lle ~ üydiille < üydiyille < üydeyille < üydeyelle < ...

2.1.3. Soru Eki

kündüzme:d ~ kündüzmeed < kündüzmüyed < kündüzmüyedi < kündüzmü edi (gündüz müydü)

keçeme:d ~ keçemeed < keçemiyed < keçemiyedi < keçemi edi (gece miydi)

Bu çekimdeki ikincil uzunluk da standart değildir. İkincil uzun / e: / ünlüsünün teşekkülünden sonraki safhada ikincil uzun / e: / sesinin kısalarak normal süreli ünlüye geçtiği de görülmektedir.

kündüzmed < kündüzme:d ~ kündüzmeed < ... < kündüzmü edi ~ күндюзмю эди

keçemed < keçeme:d ~ keçemeed < ... < keçemi edi ~ кечеми эди

Yine, ikincil uzun / e: / ünlüsünün teşekkülünden önceki safhada meydana gelen farklı bir gelişme neticesinde ikincil uzun / i: / ve / ü: / ünlülerinin teşekkül ettiği de görülmektedir.

kündüzmü:d ~ kündüzmüüd < kündüzmüyüd < kündüzmüyed < ...

keçemi:d ~ keçemiid < keçemiyid < keçemiyed < ...

2.2. Fiil Çekiminde

2.2.1. Şimdiki Zamanın Hikâyesi

kele:em ~ keleem < keleyem < keleyedim < kele edim ~ келе эдим (geliyordum).
kele:eη ~ keleenη < keleyeη < keleyediη < kele ediη ~ келе эдинг (geliyordun).
kele:ed ~ keleed < keleyed < keleyedi < kele edi ~ келе эди (geliyordu).
kele:ek ~ keleek < keleyek < keleyedik < kele edik ~ келе эдик (geliyorduk).
kele:egiz ~ keleegiz < keleyegiz < keleyedigiz < kele edigiz ~ келе эдигиз (geliyordunuz).
kele:lle ~ keleelle < keleyelle < keleyedile < kele edile ~ келе эдиле (geliyorlardı).

2.2.2. İstek Kipinin Hikâyesi

kelge:m ~ kelgeem < kelgeyem < kelgeyedim < kelge edim ~ келге эдим (geleydim).
kelge:η ~ kelgeeη < kelgeyeη < kelgeyediη < kelge ediη ~ келге эдинг (geleydin).
kelge:d ~ kelgeed < kelgeyed < kelgeyedi < kelge edi ~ келге эди (geleydi).
kelge:k ~ kelgeek < kelgeyek < kelgeyedik < kelge edik ~ келге эдик (geleydik).
kelge:giz ~ kelgeegiz < kelgeyegiz < kelgeyedigiz < kelge edigiz ~ келге эдигиз (geleydiniz).
kelge:lle ~ kelgeelle < kelgeyelle < kelgeyedile < kelge edile ~ келге эдиле (geleydiler).

2.2.3. Şart Kipinin Hikâyesi

kelse:m ~ kelseem < kelseyem < kelseyedim < kelse edim ~ келсе эдим (gelseydim).
kelse:η ~ kelseeη < kelseyeη < kelseyediη < kelse ediη ~ келсе эдинг (gelseydin).
kelse:d ~ kelseed < kelseyed < kelseyedi < kelse edi ~ келсе эди (gelseydi).
kelse:k ~ kelseek < kelseyek < kelseyedik < kelse edik ~ келсе эдик (gelseydik).
kelse:giz ~ kelseegiz < kelseyegiz < kelseyedigiz < kelse edigiz ~ келсе эдигиз (gelseydiniz).
kelse:lle ~ kelseelle < kelseyelle < kelseyedile < kelse edile ~ келсе эдиле (gelseydiler).

2.2.4. Şimdiki Zamanın Şartı

kele:sem ~ keleesem < keleyesem < kele esem ~ келе эсем (geliyorsam).
kele:seη ~ keleeseη < keleyeseη < kele eseη ~ келе эсенг (geliyorsan).
kele:se ~ keleese < keleyese < kele ese ~ келе эсе (geliyorsa).
kele:sek ~ keleesek < keleyesek < kele esek ~ келе эсек (geliyorsak).
kele:segiz ~ keleesegiz < keleyesegiz < kele esegiz ~ келе эсегиз (geliyorsanız).
kele:sele ~ keleesele < keleyesele < kele esele ~ келе эселе (geliyorlarsa).

Birleşik fiil çekimlerindeki ikincil uzunluklar da standart değildir. İkincil uzun / e: / ünlüsünün teşekkülünden önceki safhada meydana gelen farklı bir gelişme neticesinde ikincil uzun / i: / ünlüsünün teşekkül ettiği de görülmektedir.

keli:m ~ keliim < keliyim < keleyim < keleyem < ... < kele edim ~ келе эдим.
kelgi:m ~ kelgiim < kelgiyim < kelgeyim < kelgeyem < ... < kelge edim ~ келге эдим.

kelsi:m ~ kelsiim < kelsiyim < kelseyim < kelseyem < ... < kelse edim ~ келсе эдим.
keli:sem ~ keliisem < keliyisem < keleyisem < keleyesem < ... < kele esem ~ келе эсем.

2.1.5. Birleşik Fiil Çekimi Sırasında Gelen Ekler

2.1.5.1. Olumsuzluk Bildiren / -me / Eki

Şimdiki zamanın hikâyesinin olumsuz çekiminde görülür.

bilme:m ~ bilmeem < ... < bilmey edim ~ билмей эдим (bilmiyordum).
bilme:η ~ bilmeeη < ... < bilmey ediη ~ билмей эдинг (bilmiyordun).
bilme:d ~ bilmeed < ... < bilmey edi ~ билмей эди (bilmiyordu).
bilme:k ~ bilmeek < ... < bilmey edik ~ билмей эдик (bilmiyorduk).
bilme:giz ~ bilmeegiz < ... < bilmey edigiz ~ билмей эдигиз (bilmiyordunuz).
bilme:lle ~ bilmeelle < ... < bilmey edile ~ билмей эдиле (bilmiyorlardı).

Bu çekimdeki ikincil uzunluklar da standart değildir. İkincil uzun / e: / ünlüsünün teşekkülünden önceki safhada farklı bir gelişme neticesinde ikincil uzun / i: / ünlüsünün teşekkül ettiği de görülmektedir.

bilmi:m ~ bilmiim < ... < bilmey edim ~ билмей эдим (bilmiyordum).
bilmi:η ~ bilmiιη < ... < bilmey ediη ~ билмей эдинг (bilmiyordun).
bilmi:d ~ bilmiid < ... < bilmey edi ~ билмей эди (bilmiyordu).
bilmi:k ~ bilmiik < ... < bilmey edik ~ билмей эдик (bilmiyorduk).
bilmi:giz ~ bilmiigiz < ... < bilmey edigiz ~ билмей эдигиз (bilmiyordunuz).
bilmi:lle ~ bilmiille < ... < bilmey edile ~ билмей эдиле (bilmiyorlardı).

2.1.5.2. Soru Eki

kelirme:m ~ kelirmeem < ... < kelirmi edim ~ келирми эдим (gelir miydim).
keleme:η ~ kelemeeη < ... < kelemi ediη ~ келеми эдинг (geliyor muydun).
kelgenme:d ~ kelgenmeed < ... < kelgenmi edi ~ келгенми эди (gelmiş miydi).
kellikme:k ~ kellikmeek < ... < kellikmi edik ~ келликми эдик (gelecek miydik).
kelirme:giz ~ kelirmeegiz < ... < kelirmi edigiz ~ келирми эдигиз (gelir miydiniz).
kelgenme:lle ~ kelgenmeelle < ... < kelgenmi edile ~ келгенми эдиле (gelmiş miydiler).

Bu çekimdeki ikincil uzunluklar da standart değildir. İkincil uzun / e: / ünlüsünün teşekkülünden sonraki safhada ikincil uzun / e: / sesinin kısalarak normal süreli ünlüye geçtiği görülür.

kelirmem < kelirme:m < ...
kelemeη < keleme:η < ...
kelgenmed < kelgenme:d < ...
kellikmek < kellikme:k < ...
kelirmegiz < kelirme:giz < ...

kelgenmelle < kelgenme:lle < ...

Ayrıca ikincil uzun / e / ünlüsünün teşekkülünden önceki safhada meydana gelen farklı bir gelişme neticesinde ikincil uzun / i / ünlüsünün de teşekkül ettiği görülür.

kelirmi:m ~ kelirmiim < ...

kelemi:η ~ kelemiη < ...

kelgenmi:d ~ kelgenmiid < ...

kellikmi:k ~ kellikmiik < ...

kelirmi:giz ~ kelirmiigiz < ...

kelgenmi:lle ~ kelgenmiille < ...

3. / i : / ~ / ii /

Eski Türkçedeki bazı kelimelerin iç ve son seslerinde bulunan / d /, / g /, / n / ve / η / ünsüzlerinin akıcılaşarak Karaçay-Malkar Türkçesinde yarı ünlü / y / sesine dönüşmesi suretiyle teşekkül etmektedir. Söz konusu bu dönüşümden sonra ilk safhada diftong teşekkül etmekte, ikinci safhada / y / ünsüzü kendisinden önce veya sonra gelen ünlüyü / i / sesine dönüştürmektedir. Üçüncü safhada son seste bulunan / y / ünsüzü / i / sesine dönüşürken, iç seste bulunan / y / ünsüzü eriyerek kaybolmakta ve dördüncü safhada da eşit ikiz ünlüler vasıtasıyla ikincil uzunluklar meydana gelmektedir. Karaçay-Malkar Türkçesindeki bu tür ikincil uzunluklar sadece konuşma dilinde görülür. İmlâda ise / y / ünsüzü / i / ünlüsüne dönüşmez ya da eriyip kaybolmaz. Bu tür ikincil uzunlukla ilgili olarak tespit ettiğimiz kelimelerin; ilk önce konuşma dilinde geldiği safha, yani ikincil uzun ünlünün mevcut olduğu şekiller yer almaktadır. Daha sonra bu kelimelerin Latin ve Kiril imlâsındaki şekilleri verilmiş ve son olarak ilgili kelimelerin Eski Türkçedeki şekilleri eklenmiştir.

3.1. / y / < / d /

bi:k ~ biik < biyik ~ бийик (büyük, yüksek) < ET. bedük (Gabain, 2000:267).

i:- ~ ii- < iy- ~ ий- (göndermek) < ET. id- (Ergin, 2002:94).

i:l- ~ iil- < iyil- ~ ийил- (gönderilmek) < ET. ıdıl- (Caferoğlu, 1993:56).

ki:- ~ kii- < kiy- ~ кий- (giymek) < ET. ked- (Gabain, 2000:279).

ki:m ~ kiim < kiyim ~ кийим (giyim) < ET. kedim (Gabain, 2000:279).

ki:z ~ kiiz < kiyiz ~ кийиз (keçe, kilim) < ET. kidiz (Gabain, 2000:281).

mi:k ~ miik < miyik ~ мийик (büyük, yüksek) < ET. bedük (Gabain, 2000:267).

si:- ~ sii- < siy- ~ сий- (işemek) < ET. sid- (Caferoğlu, 1993:135).

si:dik ~ siidik < siydik ~ сийдик (sidik) < ET. südük (Gabain, 2000:295).

3.2. / y / < / g /

bi: ~ bii < biy ~ бий (bey) < ET. beg (Ergin, 2002:88).

ci:rgen- ~ ciirgen- < ciyirgen- ~ джийирген- (iğrenmek) < EDPT. yigren- (Clauson, 1972:914).

çi: ~ çii	< çiy ~ чий	(çiğ)	< ET. çig	(Siemieniec, 2000:144).
i:- ~ ii-	< iy- ~ ий-	(eğmek)	< KB. eg-	(Arat, 1979:143).
i:l- ~ iil-	< iyil- ~ ийил-	(eğilmek)	< KB. egil-	(Arat, 1979:143).
i:r- ~ iir-	< iyir- ~ ийир-	(eğirmek)	< ET. egir-	(Ergin, 2002:93).
i:men- ~ iimen-	< iyumen- ~ иймен-	(çekinmek)	< DLT. eyumen-	(Atalay, 1991:209).
i:ne ~ iine	< iyne ~ ийне	(iğne)	< ET. igne	(Siemieniec, 2000:94).
ki:r ~ kiir-	< kiyir- ~ кийир-	(sokmak)	< ET. kigür-	(Ergin, 2002:102).
si:t ~ siit	< siyit < siyıt ~ сыйыт	(feryat)	< ET. sıgıt	(Ergin, 2002:110).
ti:- ~ tii-	< tiy- ~ тий-	(değmek)	< ET. teg-	(Ergin, 2002:113).
ti:re ~ tiire	< tiyre ~ тийре	(çevre)	< ET. tegre	(Ergin, 2002:113).
ti:şli ~ tiişli	< tiyişli ~ тийишли	(uygun)	< ET. tiginç	(Caferoğlu, 1993:151).

3.3. / y / < / n /

i:nak ~ iinak	< iynak ~ ийнакъ	(dost, yakınlık)	< ET. inak	(Caferoğlu, 1993:57).
i:nan- ~ iinan-	< iynan - ~ ийнан-	(inanmak)	< ET. inan-	(Caferoğlu, 1993:57).

3.4. < / y / < / ŋ /

i:nek ~ iinek	< iynek ~ ийнек	(inek)	< ET. inek	(Ergin, 2002:96).
---------------	-----------------	--------	------------	-------------------

3.5. / y / = / y /

ki:k ~ kiik	< kiyyik ~ кийик	(geyik)	< ET. keyik	(Ergin, 2002:102).
-------------	------------------	---------	-------------	--------------------

3.6. Alıntı Kelimelerde

Karaçay-Malkar Türkçesinde ikincil uzun / i: / ünlüsü bazı alıntı kelimelerde de görülmektedir. Bunlar, Karaçay-Malkar Türkçesi imlâsında “iy” ~ “ий” şeklinde diftongla gösterilmekte, konuşma dilinde ise / i: / ve / iy / şeklinde nöbetleşe telâffuz edilmektedir.

Ali: ~ Alii	< Aliy ~ Алий	(Ali)	< Ar. Ali:
balı: ~ balii	< baliy ~ балий	(vişne)	< Os. bali: < Far. bâlu (Cappuyev, 1974:64).
dari: ~ darii	< dariy ~ дарий	(ipek kumaş)	< Os. dariy < Far. darayi (Çağatay, 1951:288).
i:man ~ iiman	< iyman ~ ийман	(iman)	< Ar. i:ma:n
sabi: ~ sabii	< sabiy ~ сабий	(çocuk)	< Ar. sabi:
zaki: ~ zakii	< zakiy ~ закий	(zeki)	< Ar. zeki:

4. / o: / ~ / oo /

Kırgız Türkçesinde sıklıkla görülen ikincil uzun / o: / ünlüsü, Karaçay-Malkar Türkçesinde sadece birkaç kelimeye teşekkül etmektedir. Bunlardan birincisi / so:ra / (sonra) edatı, ikincisi de Arapçadan alıntı / to:ba / (tövbe) kelimesidir.

4.1. / ø / < / η /

Karaçay-Malkar Türkçesinde imlâda “soņura” (соњура) ve “sora” (copa) olmak üzere her iki şekilde de kullanılan “sonra” edatının konuşma dilinde / so:ra / ~ / sora / şeklinde telâffuzu da mevcuttur. Eski Türkçede isim, sıfat ve zarf olarak da kullanılan “soņ” kelimesi ile yön gösterme “-ra” ekinin birleşmesinden teşekkül eden “soņra” edatının, Karaçay Malkar Türkçesinde ilk hecede / u / ünlüsünün türemesi suretiyle “soņura” şeklini aldığı, müteakiben / η / ünsüzünün düşerek iç seste / ou / şeklinde bir diftongun teşekkül ettiği, daha sonra benzeşme yoluyla / oo / şeklindeki eşit ikiz ünlülerin ve nihayetinde de ikincil uzun / o: / ünlüsünün meydana geldiği anlaşılmaktadır. Günümüz Karaçay-Malkar Türkçesi imlâsında bu edat çoğunlukla “sora” (copa) şeklinde yazılmaktadır. Yani imlâda ikincil uzunluğun gösterilmesi söz konusu değildir. Ayrıca yine imlâda gösterildiği şekilde, konuşma dilinde de bu edatın telâffuzunda ikincil uzunluğun normal süreli ünlüye geçtiği müşahede edilmektedir. Yani konuşma dilinde de bu edat / so:ra / ve / sora / şeklinde nöbetleşe telâffuz edilmektedir. Bununla birlikte ilerleyen zamanlarda imlâda olduğu gibi konuşma dilinde de ikincil uzun / o: / ünlüsünün kısalarak normal süreli / o / ünlüsüne dönüşeceği aşikârdır.

so:ra ~ soora < soura < soņura ~ соњура (sonra) < soņ + ra < ET. soņ (Gabain, 2000:294).

4.1. / o / < / w /

Arapça “tevbe” kelimesi Karaçay-Malkar Türkçesi imlâsında “toba” (тоба) şeklinde yazılmaktadır. Yani ilk hecedeki / o / ünlüsü normal süreli ünlü olarak gösterilmektedir. Ancak konuşma dilinde ise bu ünlünün uzun olarak telâffuz edildiği de müşahede edilmektedir. Söz konusu bu ünlünün yer aldığı ilgili kelime konuşma dilinde / to:ba / ve / toba / şeklinde nöbetleşe telâffuz edilmektedir. Ancak ilerleyen zamanlarda imlâda olduğu gibi konuşma dilinde de bu ikincil uzun ünlünün kısalarak normal süreli / o / ünlüsüne dönüşeceği anlaşılmaktadır.

to:ba ~ tooba < towba > tooba ~ to:ba > toba ~ тоба (tövbe) < Ar. tevbe

5. / u: / ~ / uu /

Eski Türkçedeki bazı kelimelerin iç ve son seslerinde bulunan / b /, / d / ve / ğ / ünsüzlerinin sızıcılaşarak Karaçay-Malkar Türkçesinde yarı ünlü / w / sesine dönüşmesi suretiyle teşekkül etmektedir. Söz konusu bu dönüşüm sonrasında meydana gelen ikincil uzunlukların imlâdaki şekillerine göre iki farklı şekilde geliştiği görülmektedir.

5.1. / w / < / b /, / d /, / ğ /

Eski Türkçe bazı kelimelerde iç ve son seste bulunan / b /, / d / ve / ğ / ünsüzleri sızıcılaşarak Karaçay-Malkar Türkçesinde yarı ünlü / w / sesine dönüşür. Bir sonraki safhada kendisinden önce ve sonra gelen ünlüler de düzenli ve kurallı bir şekilde yuvarlaklaşarak / u / ünlüsüne dönüşür. Bu safhada iç ve son seste / uw / ve / uwu / şeklinde diftonglar meydana gelir. Karaçay-Malkar Türkçesi imlâsında da bu safha esas alınarak bu tür diftonglar yazıda “yy” (uw) ve “yyy” (uwu) şeklinde

sabitlenmiştir. Konuşma dilinde ise zaten yarı ünlü sayılan / w / sesi benzeşme yoluyla / u / ünlüsüne dönüşerek eşit ikiz ünlüler ve müteakiben ikincil uzunluklar meydana gelir. İç seste bulunan / w / sesi ise kendisinden önce veya sonra gelen / u / ünlüsüyle birleşerek eriyip kaybolur.

Bu tür ikincil uzunlukların resmî imlâda “yÿ” (uw) ve “yÿy” (uwu) şeklinde diftongla gösterilmesi esastır. Ancak bunun örneklerine yalnız 1970 yılından önce yayımlanan kitaplar ile 1989 yılında yayımlanan “Karaçay-Malkar-Orus Sözlük” adlı eserde rastlanmaktadır. 1970 yılından günümüze kadarki her türlü yayında ise bu tür diftonglar “yy” (uu) ve “yyy” (uuu) şeklindeki eşit ikiz ünlülerle gösterilmektedir. Bununla birlikte son seste bulunan “yy” (uu) ile iç seste bulunan “yyy” (uuu) şeklindeki eşit ikiz ünlülerden ikinci sesin / ÿ / ~ / w / ünsüzü olduğu varsayılmaktadır. Hatta bu durum gramer kitaplarında da özellikle vurgulanmaktadır. Ancak günümüzde, Kiril esaslı resmî Karaçay-Malkar Türkçesi alfabesinde de yer almasına rağmen, galiba matbuatta kolaylık sağlamak amacıyla, hiçbir yayında “ ÿ ” (w) harfi kullanılmamakta, bunun yerine “ y ” (u) harfi kullanılmaktadır. Yani her ne kadar yazılı metinlerdeki eşit ikiz ünlülerin ikinci seslerinin / ÿ / ~ / w / sesi olduğu “varsayılyorsa” da, gözümüzün gördüğü somut işaret “ y ” (u) harfidir. Bu durum Kiril harfli Karaçay-Malkar Türkçesi metinlerini Latin harflerine aktarmada da bazı problemlere sebep olmaktadır. Kimi aktarmalar “uw” ve “uwu” şeklindeki diftonglarla yapılırken, kimi aktarmalar da “uu” ve “uuu” şeklinde eşit ikiz ünlülerle yapılmaktadır. Biz, bu çalışmada olduğu gibi; dil çalışmalarıyla ilgili aktarmalarda “ w ” harfinin, diğer aktarmalarda ise Türkiye Türkçesi alfabesindeki “ v ” harfinin kullanılmasının yeterli olacağı kanaatindeyiz.

Konuyla ilgili olarak aşağıda verilen örneklerin imlâdaki şekilleri gösterilirken; resmî Kiril alfabesindeki şekilde varsayılan “ ÿ ” (w) harfi değil, gerçeğe uygun olarak, görünen “ y ” (u) harfi esas alınmıştır. Latin alfabesindeki şekilde ise “ y ” harfinin / w / sesini karşıladığı varsayılarak “ w ” harfi esas alınmıştır.

5.1.1. / w / < / b /

çu: ~ çuu	< çuw ~ чyy	(şan)	< ET. çab	(Orkun, 1987:789).
su: ~ suu	< suw ~ cyy	(su)	< ET. sub	(Ergin, 2002:111).
su:r- ~ suur-	< suwur- ~ cyyyp-	(savurmak)	< ET. *sabor-	(Ata, 1992:241).
u: ~ uu	< uw ~ yy	(av)	< ET. ab	(Gabain, 2000:258).
u:çu ~ uuçu	< uwçu ~ yyчы	(avcı)	< ET. abçı	(Orkun, 1987:755).

5.1.2. / w / < / d /

u:ç ~ uuç	< uwuç ~ yyуч	(avuç)	< ET. adut	(Caferoğlu, 1993:4).
u:rt ~ uurt	< uwurt ~ yyурт	(avurt)	< ET. adurt	(Gabain, 2000:259).

5.1.3. / w / < / ğ /

bu: ~ buu	< buw ~ бyy	(erkek geyik)	< ET. buğu	(Caferoğlu, 1993:34).
-----------	-------------	---------------	------------	-----------------------

bu:- ~ buu-	< buw- ~ буу-	(boğmak)	< KB. boğ-	(Arat, 1979:96).
bu:n ~ buun	< buwun ~ бууун	(boğum)	< DTS. boğun	(Nadelyayev, 1969:243).
buşu: ~ buşuu	< buşuw ~ бушуу	(üzüntü)	< DLT. buşuğ	(Atalay, 1991:119).
cortu: ~ cortuu	< cortuw ~ джортуу	(koşturmak)	< DLT. yortuğ	(Atalay, 1991:803).
cu:- ~ cuu-	< cuw- ~ джуу-	(yıkamak)	< *yuğ- < ET. < yu-	(Gabain, 2000:313).
cu:k ~ cuuk	< cuwuk ~ джууукъ	(yakın)	< ET. yağuk	(Ergin, 2002:120).
culu: ~ culuu	< culuw ~ джулуу	(bedel)	< ET. yuluğ	(Caferoğlu, 1993:198).
cu:rğan ~ cuurğan	< cuwurğan ~ джууургъан (yorgan)		< ET. yoğurkan	(Gabain, 2000:312).
cu:rt ~ cuurt	< cuwurt ~ джууурт	(yoğurt)	< ET. yoğurt	(Gabain, 2000:312).
ku: ~ kuu	< kuw ~ кьюу	(kuş tüyü)	< ET. kuğu: kuğu	(Gabain, 2000:284).
ku:- ~ kuu-	< kuw- ~ кьюу-	(kovmak)	< ET. koğ-	(Çağatay, 1951:295).
ku:k ~ kuuk	< kuwuk ~ кьюуукъ	(mesane)	< ET. kağuk	(Caferoğlu, 1993:107).
ku:r- ~ kuur-	< kuwur- ~ кьюуур-	(kavurmak)	< DLT. kuğur-	(Atalay, 1991:374)
ku:rmaç ~ kuurmaç	> kurmaç ~ кюрмач	(kavrulmuş buğday)	< DLT. koğurmaç	(Atalay, 1991:339).
ku:ş ~ kuuş	< kuwuş ~ кьюууш	(oyuk)	< DLT. koğuş:	(Atalay, 1991:251).
ku:t ~ kuut	< kuwut ~ кьюуут	(kavrulmuş un)	< DLT. kağut	(Atalay, 1991:251).
soru: ~ soruu	< soruw ~ соруу	(soru)	< DLT. soruğ	(Atalay, 1991:531).
su:k ~ suuk	< suwuk ~ сууукъ	(soğuk)	< ET. soğık	(Gabain, 2000:294).
tu: ~ tuu	< tuw ~ туу	(çorak toprak)	< KB. toğ: toz	(Arat, 1979:456).
tu:- ~ tuu-	< tuw- ~ туу-	(doğmak)	< ET. toğ-	(Ergin, 2002:115).
tu:r- ~ tuur-	< tuwur- ~ тууур-	(doğurmak)	< KB. toğur-	(Arat, 1979:457).
tu:ra ~ tuura	< tuwra ~ туура	(doğru, karşı)	< KB. toğru	(Arat, 1979:456).
tu:ra- ~ tuura-	< tuwra- ~ туура-	(doğramak)	< DLT. toğra-	(Atalay, 1991:631).
u: ~ uu	< uw ~ уу	(zehir)	< ET. ağu	(Gabain, 2000:259).
u:- ~ uu-	< uw- ~ уу-	(ovmak)	< ET. oğ-	(Ata, 1992:230).
u:z ~ uuz	< uwuz ~ уууз	(ilk süt)	< ET. uğuz	(Caferoğlu, 1993:172).
uru: ~ uruu	< uruw ~ уруу	(soy, kabile)	< ET. uruğ	(Gabain, 2000:305).

Yukarıda örnek olarak verilen kelimelerdeki ikincil uzunluklar konuşma dilinde de düzenli ve standart değildir. Söz konusu bu tür ikincil uzunlukların eş zamanlı olarak / uw / ve / uwu / şeklindeki diftonglarla nöbetleşe telâffuz edildiği, hatta seyrek de olsa, kısalarak normal süreli ünlüye geçtikleri de müşahede edilmektedir. Örneğin imlâda “kurmaç” ~ “кюрмач” (kavrulmuş buğday < DLT. koğurmaç; Atalay, 1991:339) şeklinde gösterilen bu kelimedeki / u / ünlüsü; diftong, eşit ikiz ünlü ve ikincil uzun ünlü safhalarını tamamlayarak normal süreli ünlüye geçmiştir. İmlâda da bu son safha esas alınmıştır. Halbuki konuşma dilinde ise eş zamanlı olarak ikincil uzun ünlü / ku:rmaç / ile diftonglu / kuwurmaç / şekillerinin telâffuzda hâlen nöbetleşe devam ettiği görülmektedir.

5.2. / -ıw / < / -ıǵ /

Karaçay-Malkar Türkçesindeki ikincil uzun / u : / ünlüsünün diğer gelişme safhası ise şöyledir; Eski Türkçe bazı kelimelerde bilhassa son seste bulunan arka damak / ğ / ünsüzü sızıcılaşarak Karaçay-Malkar Türkçesinde yarı ünlü / w / sesine dönüşmekle birlikte kendisinden önce gelen / ı / ünlüsünü yuvarlaklaştırarak / u / ünlüsüne dönüştürememiştir. Bu safhada son seste / ıw / şeklinde bir diftong meydana gelir. Karaçay-Malkar Türkçesi imlâsında da bu safha esas alınarak bu tür diftonglar yazıda “ıy” (ıw) şeklinde sabitlenmiştir. Konuşma dilinde ise durum farklı olup diftong safhasından eşit ikiz ünlü safhasına geçiş söz konusudur. Son seste bulunan yarı ünlü / w / sesi kendisinden önce gelen / ı / ünlüsünü yuvarlaklaştırarak önce / uw / diftongunu, sonra da / uu / eşit ikiz ünlülerini teşekkül ettirmekte ve nihayetinde ikincil uzunluklar meydana gelmektedir.

açu: ~ açuu < açuw < açıw ~ ачыу	(öfke)	< ET. açıǵ	(Gabain, 2000:258).
asu: ~ asuu < asuw < asıw ~ асыу	(fayda)	< ET. asıǵ	(Caferoǵlu, 1993:15).
ayu: ~ ayuu < ayuw < ayıw ~ айыу	(ay)ı	< ET. adıǵ	(Caferoǵlu, 1993:3).
azu: ~ azuu < azuw < azıw ~ азыу	(azı dişi)	< ET. azıǵ	(Caferoǵlu, 1993:19).
batu: ~ batuu < batuw < batıw ~ батыу	(çukur)	< KB. batıǵ	(Arat, 1979:65).
cabu: ~ cabuu < cabuw < cabıw ~ джабыу	(örtü) < *yapıǵ	< DLT. yap- : örtmek (Atalay, 1991:774).	
caraşu: ~ caraşuu < caraşuw < caraşıw ~ джарашыу	(uygun) < *yaraşıǵ	< DTS. yaraşık (Nadelyayev, 1969:240).	
cazu: ~ cazuu < cazuw < cazıw ~ джазыу	(yazı) < *yazıǵ	> DLT. yazıǵçı (Atalay, 1991:765).	
cazu:çu ~ cazuuçu < cazuwçu < cazıwçu ~ джазыучу	(yazar)	< DLT. yazıǵçı (Atalay, 1991:765).	
çaldu: ~ çalduu < çalduw < çaldıw ~ чалдыу (çelme)	< *çaldıǵ	< ET. çal- : vurmak (Gabain, 2000:271).	
çançu: ~ çançuu < çançuw < çançıw ~ чанчыу	(sancı) *sançıǵ	< ET. sanç- (Gabain, 2000:292).	
kısu: ~ kısuu < kısuw < kısıw ~ кысыу	(telaş)	< DLT. kısıǵ (Atalay, 1991:321).	
satu: ~ satuu < satuw < satıw ~ сатыу	(satış)	< ET. satıǵ (Caferoǵlu, 1993:130).	
tarıǵu: ~ tarıǵuu < tarıǵuw < tarıǵıw ~ тарыгыу	(dertlenme)	< *tarıkıǵ < DLT. tarık- (Atalay, 1991:578).	
tatu: ~ tatuu < tatuw < tatıw ~ татыу	(tat, lezzet)	< ET. tatıǵ (Gabain, 2000:297).	
tayu: ~ tayuu < tayuw < tayıw ~ тайыу	(kaygan)	< DTS. tayıǵ (Nadelyayev, 1969:528).	

Yukarıda örnek olarak verilen ikincil uzunlukların da konuşma dilinde düzenli ve standart olmadığı; eş zamanlı olarak / ıw / ve / uw / şeklindeki diftonglarla nöbetleşe telâffuz edildiği müşahede edilmektedir.

Bunun dışında, yukarıda izah edilen ikincil uzun / u : / ünlüsünün gelişme safhasına aykırı şekilde gelişme gösteren birkaç istisna kelimededen bahsetmek gerekir. Söz konusu bu kelimeler imlâdaki şekilleriyle: “аппу” (awruw: ağrı), “ару” (arıw: güzel, temiz) ve “тиширыу” (tişırıw: kadın) kelimeleridir.

Yukarıda, Eski Türkçe bazı kelimelerde bilhassa son seste bulunan arka damak / ğ / ünsüzünün sızıcılaşarak Karaçay-Malkar Türkçesinde yarı ünlü / w / sesine dönüşmekle birlikte kendisinden önce gelen / ı / ünlüsünü yuvarlaklaştırarak / u / ünlüsüne dönüştüremediği söylenmişti. Halbuki “awruw”

(< ET. ağrığ; Gabain, 2000:259) kelimesinin ikinci hecesindeki / ı / ünlüsünün yuvarlaklaşma hadisesi yoluyla / u / ünlüsüne dönüştüğü görülmektedir. Ancak buradaki yuvarlaklaşma hadisesi, kelimenin son sesindeki / w / ünsüzünün etkisiyle değil de iç sesteki / w / ünsüzünün etkisiyle gerçekleşmiş olmalıdır. Neticede bu kelime “awru-” (< ET. ağrı-: ağrımak, hastalanmak; Gabain, 2000:259) fiiline dayanmaktadır.

awru: ~ awruu < awruw ~ aypyy (ağrı) < ET. ağrığ (Gabain, 2000:259).

Karaçay-Malkar Türkçesinde, konuşma dilinde eş zamanlı olarak pek çok telâffuz şekli olan, imlâdaki şekliyle “ару” (arıw < ET. arığ: saf, temiz; Gabain, 2000:261) kelimesinin teşekkülünde ise daha farklı bir gelişme olmuştur. İmlâdaki şekline bakıldığında kelimenin son hecesindeki / i / ünlüsünden dolayı son seste / iw / ya da / iü / şeklinde bir diftong teşekkül ettiği sanılabilir. Ancak telâffuzda ise / iuw / şeklinde bir diftongun varlığı söz konusudur. Bu kelimenin gelişme safhasını Eski Türkçe “arığ” kelimesinden başlatırsak; ilk safhada son seste bulunan arka damak / ğ / ünsüzü sızıcılaşarak yarı ünlü / w / sesine dönüşmüş ve söz konusu kelime “arıw” şeklini almıştır. Bu safhada son seste / iw / (iu) şeklinde bir diftong teşekkül etmiştir. Sonraki safhada son sesteki / w / ünsüzü, kendisinden önce gelen / ı / ünlüsünü yuvarlaklaştırarak / u / ünlüsüne dönüştürmüştür; buna ilaveten ikinci hecenin ilk sesi olan, ön damakta ve ünlü sahasının önünde teşekkül eden ön / r / ünsüzünden (Ergin, 2000:47) sonra bir / i / ünlüsü türemiş ve son seste / iuw / şeklinde bir diftong meydana gelmiştir. Söz konusu kelimenin imlâdaki şekli böyle izah edilebilir. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi söz konusu bu diftong imlâda / у / ~ / iw / şeklinde gösterilmektedir. Telâffuzda ise bu diftong / iuw / şeklindedir. Ayrıca telâffuzda görülen bu şekil diftong daha sonra konuşma dilindeki gelişmesine devam etmiş ve son sesteki yarı ünlü / w / sesi / u / ünlüsüne dönüşmüştür. Bu son safhada / iu: / ~ / iuu / şeklinde ikincil uzunlukla karışık bir diftong meydana gelmiştir.

ariu: ~ ariuu < ariw (ariuw) ~ ариу (güzel, temiz) < aruw < arıw < ET. arığ (Gabain, 2000:261).

Yukarıda bu kelimenin konuşma dilinde eş zamanlı olarak pek çok telâffuz şekli olduğunu söylemiştik. Bunların içerisinde en çok telâffuz edilenlerinin / eru: / ve / aru: / şeklinde olduğu müşahede edilmektedir.

Bunlardan birincisinin gelişme safhası imlâdaki “ару” (arıw) şeklinden başlamaktadır. Son sesteki / iuw / diftongundaki / i / ünlüsü gerileyici uzak benzeşme yoluyla / a / ünlüsünü inceltirek / e / ünlüsüne dönüştürmüştür. Bir sonraki safhada, son seste bulunan / iuw / diftongundaki / i / ünlüsünün kendinden sonra gelen / u / ünlüsüyle birleşerek eriyip kaybolması neticesinde / uw / diftongu meydana gelmiştir. Son safhada ise / w / sesi benzeşme yoluyla / u / ünlüsüne dönüşerek eşit ikiz ünlüler ve müteakiben ikincil uzunluk teşekkül etmiştir.

eru: ~ eruu < eruw < eriw (eriuw) < ariw (ariuw) < ... < ET. arığ (Gabain, 2000:261).

Söz konusu bu kelimenin konuşma dilinde en fazla telâffuz edildiği müşahede edilen / aru: / şeklinin gelişme safhası ise Eski Türkçe “arığ” kelimesinden başlamaktadır. Birinci safhada son

sesteki / ğ / ünsüzü sızıcılaşarak / w / sesine dönüşmüş ve son seste / ıw / şeklinde diftong meydana gelmiştir. İkinci safhada son sesteki / w / ünsüzü kendisinden önce gelen / ı / ünlüsünü yuvarlaklaştırarak / uw / diftongunu teşekkül ettirmiştir. Son safhada ise yarı ünlü / w / sesi benzeşme yoluyla / u / ünlüsüne dönüşerek / uu / eşit ikiz ünlülerini ve müteakiben ikincil uzun / u: / ünlüsünü meydana getirmiştir.

aru: ~ aruu < aruw < arıw < ET. arıĝ (Gabain, 2000:261).

İki ayrı kelimenin birleşmesiyle teşekkül etmiş olan “тиширыу” (tişirıw: kadın < tişi + uruw < ET. tişi: dişi + uruĝ: soy; Gabain, 2000:300, 305) kelimesinin gelişme safhasında ise daha farklı bir durum görülmektedir. Buna göre, söz konusu bu birleşik kelimeyi meydana getiren kelimelerden ikincisinin gelişme safhası Eski Türkçe “uruĝ” kelimesinden başlamaktadır. Son sesteki / ğ / ünsüzü sızıcılaşarak / w / ünsüzüne dönüşmüş ve kendisinden önce gelen / u / ünlüsüyle birlikte / uw / diftongunu meydana getirmiştir. Daha sonra “tişi” ve “uruw” kelimelerinin birleşme safhasında, ünlü karşılaşması ve müteakiben meydana gelen ünlü birleşmesi neticesinde ikinci kelimenin başındaki / u / ünlüsü kaybolmuştur. Bu safhadan sonra iç sesteki / i / ünlüsünün etkisiyle, son sesteki yuvarlak / u / ünlüsü, düzleşerek / ı / ünlüsüne dönüşmüş ve / ıw / diftongu meydana gelmiştir. Karaçay-Malkar Türkçesi imlâsında da bu safha esas alınmıştır.

tişirıw ~ тиширыу (kadın) < tişiruw < tişi + uruw < ET. tişi + uruĝ (Gabain, 2000:300, 305).

Konuşma dilinde ise söz konusu bu kelimenin teşekkülü sırasında meydana gelen / uw / şeklindeki diftong safhasının daha çok telâffuz edildiği, müteakiben bu diftongun eşit ikiz ünlü ve ikincil uzunluğa geçtiği müşahade edilmektedir.

tişiru: ~ tişiruu < tişiruw < tişi + uruw < ET. tişi + uruĝ (Gabain, 2000:300, 305).

6. / ü: / ~ / üü /

Karaçay-Malkar Türkçesindeki ikincil uzun / ü: / sesinin teşekkülü, yukarıda genişçe izah edilen ikincil uzun / u: / sesinin teşekkül şekliyle hemen hemen aynıdır. Tek farkı bu tür ikincil uzunlukların ince ünlülü kelimelerde meydana gelmesi ve ayrıca ikincil uzunlukların teşekkülüne tesir eden / w / ünsüzüne ilaveten bir de / y / ünsüzünün tesiri olmasıdır. Buna göre, bu tür ikincil uzunluklar, Eski Türkçe bazı kelimelerin iç ve son seslerinde bulunan / b /, / d /, / g / ve / ŋ / ünsüzlerinin sızıcılaşması ve akıcılaşması neticesinde Karaçay-Malkar Türkçesinde yarı ünlü / w / ile / y / seslerine dönüşmesi suretiyle teşekkül etmektedir.

6.1. / w / < / g /

Eski Türkçede bazı kelimelerin yalnız son sesinde ön damak / g / ünsüzünün sızıcılaşarak Karaçay-Malkar Türkçesinde yarı ünlü / w / sesine dönüşmesi suretiyle teşekkül etmektedir. Bu tür ikincil uzunlukların iki farklı şekilde geliştiği görülmektedir.

6.1.1. / -iw / < / -ig /

Birinci gelişme safhası şöyledir; Eski Türkçe bazı kelimelerde son seste bulunan ön damak / g / ünsüzü sızıcılaşarak Karaçay-Malkar Türkçesinde yarı ünlü / w / sesine dönüşmekle birlikte kendisinden önce gelen / i / ünlüsünü yuvarlaklaştırarak / ü / ünlüsüne dönüştürememiştir. Bu safhada son seste / iw / şeklinde bir diftong meydana gelir. Karaçay-Malkar Türkçesi imlâsında da bu safha esas alınarak bu tür diftonglar yazıda “иу” (iw) şeklinde sabitlenmiştir. Konuşma dilinde ise durum farklı olup diftong safhasından eşit ikiz ünlü safhasına geçiş söz konusudur. Son seste bulunan yarı ünlü / w / sesi, kendisinden önce gelen / i / ünlüsünü yuvarlaklaştırarak önce / üw / diftongunu ve hemen sonrasında / üü / eşit ikiz ünlülerini meydana getirmekte ve nihayetinde ikincil uzunluklar teşekkül etmektedir. Tarihî ses değişmelerine bağlı olarak bu tür ikincil uzunlukla ilgili iki kelime tespit edilmiştir. Birinci örnek “эжиу” (ejiw: ezgi, bir ezgi veya şarkıya koro halinde eşlik etmek) kelimesidir. Bu kelime Çerkesçede de “bir şarkıya eşlik etmek” anlamına gelen “эжыу” (ejiw) ve “дежыу” (dejıw) şeklinde mevcuttur (Çelikkıran, 1991:133). Bu kelimenin Karaçay-Malkar Türkçesine Çerkesçeden geçmiş olması ihtimali düşünülebilirse de; biz bu kelimenin kökeninin Eski Türkçe “egzig” (> EAT. ezigü > TT. ezgi) kelimesi olduğu kanaatindeyiz. İkinci örnek ise “кезиу” (keziw: sıra, esna) kelimesidir. Bu kelimenin imlâda ve telâffuzdaki bu şekli yalnız Malkar Türkçesinde mevcuttur. Her iki kelimenin de imlâdaki şekilleri, konuşma dilinde ikincil uzunluk safhasına geçmiştir.

ejü: ~ ejüü < ejüw < ejıw ~ эжиу (ezgi, koro) < ET. egzig (Gülensoy, 2007:352).
kezü: ~ kezüü < kezüw < keziw ~ кезиу (sıra, esna) < ET. kezig (Caferoğlu, 1993:72).

6.1.2. / -üw / < / -ig /

Bu tür ikincil uzunlukların ikinci gelişme safhasında ise; Eski Türkçe bazı kelimelerde son seste bulunan ön damak / g / ünsüzünün sızıcılaşarak Karaçay-Malkar Türkçesinde yarı ünlü / w / sesine dönüştüğü ve kendisinden önce gelen ince ünlüleri / ü / ünlüsüne dönüştürdüğü görülmektedir. Bu safhada son seste / üw / diftongu meydana gelmiştir. Karaçay-Malkar Türkçesi imlâsında bu safha esas alınarak / юy / ~ / üw / şeklinde sabitlenmiştir. Konuşma dilinde ise son sesteki yarı ünlü / w / sesi / ü / ünlüsüne dönüşerek eşit ikiz ünlüler vasıtasıyla ikincil uzunluk teşekkül etmektedir. Yine tarihî ses değişmelerine bağlı olarak bu tür ikincil uzunlukla ilgili iki kelime tespit edilmiştir. İlk örnek olan “közüw” kelimesinde, biraz önce yukarıda izah edilen “keziw” kelimesinin devam eden gelişme safhalarında ünlü değişmeleri çok güzel şekilde takip edilebilmektedir. Buna göre son sesteki / w / sesi hem kendisinden önce gelen / i / ünlüsünü yuvarlaklaştırarak / ü / ünlüsüne dönüştürmüş ve hem de uzak benzeşme yoluyla bir önceki hecede yer alan / e / ünlüsünü yuvarlaklaştırarak / ö / ünlüsüne dönüştürmüştür. Ayrıca konuşma dilinde, son seste diftong safhasından eşit ikiz ünlü ve ikincil uzunluk safhasına geçiş olmuştur.

közü: ~ közüü < közüw ~ кезюу (sıra, esna) < keziw < ET. kezig (Caferoğlu, 1993:72).

sürü: ~ sürüü < sürüw ~ сюрюу (sürü) < ET. sürüg (Gabain, 2000:295).

6.2. / y / < / b /, / d /, / g /, / ŋ /

İkincil uzun / ü: / sesinin bir diğer gelişme safhasında ise Eski Türkçe bazı kelimelerin iç ve son seslerinde bulunan / b /, / d /, / g / ve / ŋ / ünsüzlerinin akıcılaşarak Karaçay-Malkar Türkçesinde yarı ünlü / y / sesine dönüştüğü görülmektedir. Bundan sonraki safhada / y / ünsüzünden önce ve sonra gelen ince ünlüler / ü / ünlüsüne dönüşmektedir. Bu safhada iç ve son seste / üy / ve / üyü / şeklinde diftonglar meydana gelir. Karaçay-Malkar Türkçesi imlâsında da bu safha esas alınarak bu tür diftonglar “юй” (üy) ve “юйю” (üyü) şeklinde sabitlenmiştir. Konuşma dilinde ise son sesteki yarı ünlü / y / sesi / ü / ünlüsüne dönüşerek eşit ikiz ünlüleri meydana getirmekte ve nihayetinde ikincil uzunluklar teşekkül etmektedir. İç seste bulunan / y / sesi ise kendisinden önce veya sonra gelen / ü / ünlüsüyle birleşerek eriyip kaybolmaktadır.

6.2.1. / y / < / b /

çü:r- ~ çüür- < çüyür- ~ чюйюр- (çevirmek) < ET. çebir- (Çeçenov, 1997:40).
ü: ~ üü < üy ~ юй (ev) < ET. eb (Ergin, 2002:92).
sü:- ~ süü- < süy- ~ сюй- (sevmek) < ET. seb- (Orkun, 1987:97).
sü:n- ~ süün- < süyün- ~ сюйюн- (sevinmek) < ET. sebin- (Orkun, 1987:97).

6.2.2. / y / < / d /

kü:z ~ küüz < küyüz ~ кюйюз (halı) < *küdüz > DLT. küvüz (Atalay, 1991:402).
sü:re- ~ süüre- < süyre- ~ сюйре- (sürüklemek) < ET. südre- (Siemieniec, 2000:209).

6.2.3. / y / < / g /

cü:rük ~ cüürük < cüyük ~ джюйрюк (hız, tempo) < ET. yügrük (Gabain, 2000:313).
kü: ~ küü < küy ~ кюй (ağıt, türkü) < ET. küg (Caferoğlu, 1993:81).
tü:- ~ tüü- < tüy- ~ тюй- (düğümlemek) < ET. tüg- (Gabain, 2000:303).
tü:- ~ tüü- < tüy- ~ тюй- (dövmek) < DLT. tög- (Atalay, 1991:643).
tü:l ~ tüül < tüyül ~ тюйюл (değil) < ET. tügül (Orkun, 1986:871).
tü:m ~ tüüm < tüyüm ~ тюйюм (düğüm) < ET. tügüm (Tekin, 1999:121).
tü:me ~ tüüme < tüyme ~ тюйме (düğme) < DLT. tügme (Atalay, 1991:667).
tü:r ~ tüür < tüyür ~ тюйюр (çember) < DLT. tegirme (Atalay, 1991:594).
tü:re- ~ tüüre- < tüyre- ~ тюйре (iliştirmek) < ET. tegür- (Orkun, 1987:108).
tü:ş ~ tüüş < tüyüş ~ тюйюш (dövüş) < ET. tegiş (Ergin, 2002:113).
ü:r ~ üür < üyür ~ юйюр (aile) < ET. ügür (Caferoğlu, 1993:177).
ü:ren- ~ üüren- < üyren- ~ юйрен- (öğrenmek) < ET. ögren- (Tekin, 1999:121).

Bu tür ikincil uzunlukların bir sonraki safhada kısalarak normal süreli ünlülere dönüştüğü de görülmektedir. Örneğin / tü:l / (değil) edatı ile / ü:ren- / (öğrenmek) fiilindeki ikincil uzun / ü: / ünlüsünün kısalarak normal süreli ünlüye geçtiği müşahede edilmektedir.

tül < tü:l ~ tüül < tüyül ~ туююл
üren- < ü:ren ~ üüren < üyren- ~ юйрен-

6.2.4. / y / < / η /

mü:ş ~ müüş < müyüş ~ мюйюш (köşe) < ET. bünüş (Ata, 1992:258).
mü:z ~ müüz < müyüz ~ мюйюз (boynuz) < ET. münüz (Caferoğlu, 1993:90).

Sonuç

1. Bugünkü Karaçay-Malkar Türkçesinde, imlâda gösterilmemekle birlikte, konuşma dilinde eşit ikiz ünlüler vasıtasıyla meydana gelen / a: /, / e: /, / i: /, / o: /, / u: / ve / ü: / ikincil uzun ünlüleri mevcuttur. Bu ikincil uzunlukların imlâda alçalan diftonglarla gösterildiği; konuşma dilinde ise bu alçalan diftongların eşit ikiz ünlü safhasına geçmek suretiyle ikincil uzun ünlüleri meydana getirdiği görülmektedir.

2. Bunların bir kısmı tarihî ses değişmeleriyle, bir kısmı da kelimelerin yapımı ve çekimi sırasında telaffuzda meydana gelen ünsüz erimesi, ünsüz düşmesi, ünlü birleşmesi ve hece kaynaşması gibi muhtelif ses olayları neticesinde meydana gelmektedir. Tarihî ses değişmeleriyle meydana gelen ikincil uzunluklar, Eski Türkçe kelimelerin iç ve son seslerinde bulunan / b /, / d /, / g /, / ğ / ve / η / ünsüzlerinin sızıcılaşması ve akıcılaşması neticesinde Karaçay-Malkar Türkçesinde yarı ünlü / w / sesi ile / y / sesine dönüşmesi sonucu teşekkül etmektedir. Kelimelerin yapımı ve çekimi sırasında meydana gelen ikincil uzunluklar genellikle isim fiille çekime giren kelimelerde görülmektedir.

3. Karaçay-Malkar Türkçesindeki bu ikincil uzunlukların; sürekli, kurallı ve standart olmadığı tespit edilmiş; eş zamanlı olarak alçalan diftong ve normal süreli ünlülerle birlikte nöbetleşe telâffuz edildiği müşahede edilmiştir.

Kısaltmalar

ET. Eski Türkçe
EAT. Eski Anadolu Türkçesi
TT. Türkiye Türkçesi
DLT. Divânü Lügâti't-Türk
DTS. Drevnetürskiy Slovar
KB. Kutadgu Bilig
EDPT. An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish
Ar. Arapça
Far. Farsça
Os. Osetçe

Kaynaklar

- Arat, Reşid Rahmeti., Kutadgu Bilig III (İndeks), Hazırlayanlar: Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce, İstanbul: TKAE Yay., 1979.
- Ata, Aysu., “Karaçay, Balkar ve Kumuk Türkçelerinin Karşılaştırmalı Ses Bilgisi”, Türkoloji Dergisi, C. X, Sayı: 1, Ankara, 1992.
- Atalay, Besim., Divanü Lûgat-it-Türk Dizini (Endeks), Ankara: TDK Yay., 1991.
- Başdaş, Cahit., “Kırgız Türkçesinde İkiz Ünlüler”, Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı: 139, İstanbul, 2002.
- Buran, Ahmet., “Çağdaş Türk Yazı Dillerinde ve Türkiye Türkçesi Ağızlarında İkincil Uzun Ünlüler”, II. Kayseri Ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni, Kayseri, 10-12 Nisan 2006.
- Caferoğlu, Ahmet., Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1993.
- Cappuyev, A., “Rol Sosednih Yazıkov v Razvitii Zemledelçeskih Terminov Karaçayevobalkarskogo Yazıkı”, Sovyetskaya Türkologiya, No: 3, 1974.
- Clauson, Sir Gerard., An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish, Oxford: Clarendon Press, 1972.
- Çağatay, Saadet., “Karaçayca Birkaç Metin”, A.Ü. DTCF Dergisi, C. IX, Sayı: 3, Ankara, 1951.
- Çeçenov, A.A., İstoriçeskaya Fonetika Karaçayevobalkarskaya Yazıkı, Moskova, 1997.
- Çelikkıran, Mehmet Yasin., Türkçe-Adıgece Sözlük, Maykop, 1991.
- Ergin, Muharrem., Türk Dil Bilgisi, İstanbul: Bayrak Yay., 2000.
- Ergin, Muharrem., Orhun Abideleri, İstanbul: Boğaziçi Yay., 2002.
- Gabain, A. Von., Eski Türkçenin Grameri, Çeviren: Mehmet Akalın, Ankara: TDK Yay., 2000.
- Goçiyayeva, S.A.; H.İ. Süyünçev., Karaçay-Malkar-Orus Sözlük, Moskova, 1989.
- Gülensoy, Tuncer., Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü, Ankara: TDK Yay., 2007.
- Nadelyayev, V.M.; D.M. Nasilov, E.R. Tenişev, A.M. Şçerbak., Drevnetürskiy Slovar, Leningrad, 1969.
- Orkun, Hüseyin Namık., Eski Türk Yazıtları, Ankara: TDK Yay., 1987.
- Siemienieć-Golas, Ewa., Karachay-Balkar Vocabulary of Proto-Turkic Origin, Krakow, 2000.
- Tekin, Talat.; Mehmet Ölmez., Türk Dilleri (Giriş), İstanbul: Simurg Yay., 1999.